

ШУША — кечмишимиз кэлэчәјимиз

1747-чи илдә Иран шаһы Надир Хорасанда өлдүрүлдүкдән сонра онун гылынч күчүнә јаратдығы дөвләт дағылды. Мәркәзи һакимијјәт зәифләди. Сәфәвиләр дөвләтинин әразисиндә 20-јә гәдәр мүстәгил феодал дөвләт - ханлыглар јаранды. Әразичә ән бөјүк ханлыглардан бири дә Гарабағ ханлығы иди. Бу ханлығын әсасыны Гарабағын Сарычалы ојағындан олан Пәнаһ Әли хан гојмуш вә онун мәркәзи Пәнаһабәд, Гала вә даһа сонралар Шуша адландырылмышдыр. Пәнаһ Әли ханын әсилнәчәбәти Чаванширләр нәслинә мәнсуб иди.

Шуша галасынын әсасы 1750-чи илин әввәлләриндә гојулмушдур. О өзүнүн тәбиәти, тәбии истәһкамлары илә Бајат вә Шаһбулаг галаларындан көклү сурәтдә фәргләнирди. Шуша бина едилмәздән әввәл Пәнаһ Әли хан өз јахын адамлары илә бирликдә галанын салыначағы јерә кәлир, әтрафы кәзәрәк үч тәрәфдән мөһкәм сылдырым гајаларла әһатә олундуғуну көрүр. Бу тәбии сылдырым гајалар дүшмән һүчуму заманы чох әлвәришли истәһкам ролуну ојаја билләрди. Әразинин шимал-шәрг тәрәфи 3-4 км мөсәфәдә ачыглыг иди. Хан тәзә јерлә танышлыгдан сонра галанын тикинтисинә сәрәнчәм верир. Пәнаһ хан Тәбриздән, Әрдәбилдән вә диқәр шөһәрләрдән мөшһур усталары дә'вәт едәрәк, Шушанын тикинтисини тәшкил едир. Пәнаһ ханын дөврүндә галанын шимал-шәрг һиссәләриндә га-

лын, мөһкәм һасарлар инша едилди, һүндүр бүрчләр гојулду. Шуша галасынын ики гапысы вар иди. Бунлар "Ирәван" вә "Көнчә" гапылары адланырды. Шөһәр гапылары сәһәрләр ачылыр, ахшамлар исә бағланырды. Пәнаһабәддә ханлыглар ичәрисиндә илк дөфә олараг он беш гәпиклик пул кәсилирди. Пәнаһ ханын шәрәфинә адландырылмыш "Пәнаһабәд" пулу Иранын бир чох шөһәрләриндә, Русија, Ыолландија вә Иранын пуллары илә бәрәбәр ишләнирди. Пәнаһ Әли ханын фачиәли вәфатындан сонра Пәнаһабәд Шуша адландырылмаға башланды. Пәнаһ Әли ханын дөврүндә Шуша Азәрбајчанын инзибати, тичарәт вә сәнәткарлыг мәркәзләриндән бири олмушдур.

Шушадан Аран васитәсилә Өн Гафгазы Иранла вә башга өлкәләрлә бирлешдирән карван јолу кечирди. Шуша галасы 1751-чи илдә Мөһәммәд Нәсән хан Гачарын, 1759-чу илдә Фәтәли хан Әфшарын, 1795 вә 1797-чи илләрдә исә Аға Мөһәммәд Шаһ Гачарын дағыдычы һүчумларына мө'руз галмышдыр. Лакин Шуша галасы өз әзәмәтини шәрәфлә горујуб сахлаја билмишдир. Пәнаһ Әли ханын вәфатындан сонра онун оғлу Ибраһим Хәлил хан Гарабағын һакими олду. О, 1760-чы илдән 1806-чы илә кими Гарабағын ханы олмушдур. Ибраһим Хәлил хан дөврүнүн көркәмли дөвләт хадими кими шөһрәт газанмышдыр. Гарабағ ханлығынын вәзири Молла Пәнаһ Вагиф ханлығын дахили вә харици сijasәтин

Shusha was founded in the ancient Azerbaijan land of Garabag 250 years ago by Panah Ali khan from the dynasty of Javanshir. The town was subjected to several destructive attacks of Aga Mahammad Hasan Khan Gajar, Fatali khan Afshar and Aga Mahammad shah Gajar between 1751 and 1797, but did not surrender to the enemy. Shusha is rich in material, cultural and spiritual wealth of Azerbaijan. On May 1992 Shusha was occupied by the armed forces of Armenia, savagely destroying and plundering its historical monuments.

Шуша был основан 250 лет тому назад на древней земле Азербайджана, в прекрасном Карабахе потомком династии Джаванширов Панах Али ханом. Город на протяжении многих лет - с 1751 по 1797 годы - подвергался разрушительным нападкам Магаммед Гасан хан Каджара, Фатали хан Афшара и Ага Магаммед Шах Каджара, но не сдавался. Шуша богат материально-культурными ценностями Азербайджана. 8 мая 1992 года город был оккупирован армянскими вооруженными бандформированиями, которые варварски разрушив, стерли с лица земли исторические памятники.

дә мұһым рол ойнамыш вә ханын ән жахын көмәкчиси олмушдур. Шушада милли абидәләрин чохлау, онларын рәнкарәнклик бахымындан фәргләнмәси, һағлы оларағ, шәһәрин мәдәнијјәтимизин ән зәнкин бешији адландырылмасына сәбәб олмушдур. Шушада 350 гектар саһәдә 300-дән чох гәдим абидә вардыр. Бу абидәләр XVIII-XIX әсрләрә айдир. Шушада һәр бир ев, һәр күчә, мөһтәшәм гала диварлары, мәсчидләр, гәдд-гамәтли минарәләр, әзәмәтли гәсрләрин галығлары кечмишимиздән хәбәр верир.

Шуша “мағарасы” Чыдыр дүзүнүн алтында јерлөшир. Мағаранын узунлуғу 125 метр, ени 20 метр, һүндүрлүҗү исә 10 метрдир. 1976-чы илдә мағарада апарылмыш газынты ишләри заманы ерамыздан әввәл VIII-IV әсрләрә аид археоложи материаллар тапылмышдыр.

Шуша шәһәринин ады онун салындығы тәбии јерлә бағлыдыр. Шуша сөзү јайла, пирамида, даш-гаја мә’насыны да верир. Шуша XVI јүзилликдә “Отузикиләр” ады илә мөшһүр олан гәбиләнин маликанәси олмушдур. Бу маликанә 32 гәбиләдән биринин башчысы олан Чаванширин ады илә бағлыдыр. Шәһәрин архитектура гурулушу орта әср түрк шәһәрләринин орнаменти илә сых бағлыдыр.

1758-1760-чы илләрдә Шушанын јахынлығында гала истәһкамлар-шималда Әскәран вә шәргдә Ағоғлан галалары тикилмишдир.

ләр гурду, Һачы Јусифли, Дөрд Чинар, Чөл Гала, Мәрдинли, Саатлы, Көчәрли, Мамаји, Хачә Мирчанлы, Дәмирчи, Һамам габағы вә Тәзә мөһәллә. Һәр мөһәлләдә һамам, мәсчид, булаг вар.

1864-чү илдә көркәмли рус рәссамы А.В.Верешшакин Шушада олмуш, шәһәрин көзәл мәнзәрәсини тәсвир етмишдир. М.Ј.Лермонтов да бурада олмушдур.

Шушада Ашағы вә Јухары Көвһәр Аға мәсчидләри сөзүн әсл мә’насында мүсәлман Шәргинин әзәмәтли вә надир инчиләридир.

XIX јүзиллијин 80-чи илләриндә Аға Гәһрәмән Мирсијаб оғлунун тикдирдији карвансарај диггәти чөлб едир. Ики мәртәбәли карвансарайда 25 отағ вар.

Шуша булаглары ме’марлығ бахымындан даһа диггәтәләјигдир. 1873-чү илдә Хуршид Бану Натәванын тикдирдији Хан гызы булағынын 12 даш көзү вар. Булағын узунлуғу 15, ени 7, һүндүрлүҗү 4 метрдир.

Сон илләрдә Шуша Азәрбајчанын ән ири турист вә курорт мәркәзи иди. Шушада истираһәт евләри, санаторија, мөһманхана-пансионатлар тикилмишдир.

1979-чу илдә Чыдыр дүзүнә кедән јолун сол тәрәфиндә М.П.Вагифә һүн-

Пәнаһ Әлихан Гарабағ ханлығынын пайтахтыны мәскунлашдырмағ мөгсәдилә башга јерләрин сакинләрини Шушаја көчүрүр. Тарихчи Баһарлы гејд едир ки, Шушанын илк сакинләринин конкрет јашајыш јери - Чухур мөһәлләсинин јерлөшдији әразидир.

Шушада 17 мөһәллә вар - Гурдлар, Сејидли, Чулфалар, Гујулуг, Чухур, Дөрд-

дүрлүҗү 18 метрдән чох олан әзәмәтли мөгбәрә учалдылмышдыр.

Сон илләрдә Шушада Мамаји мәсчиди, Ашағы вә Јухары Көвһәр Аға мәсчидләри, Саатлы мәсчиди әсаслы тә’мир едилмишдир. Үзејир Һачыбәјовун, Бүлбүлүн доғулуб боја-баша чатдығлары евдә онларын ев музејләри тәшкил олунмушдур. Бүтүн бунлардан әләвә, ону да гејд едәк ки, 10 феврал 1828-чи ил тарихли Түркмәнчај мугавиләсиндән сонра, XIX јүзиллијин 70-чи илләриндә килсә тикилмишдир.

Шушада ермәниләрә аид һеч бир мадди-мәдәнијјәт абидәси јохдур. Онлар Гафгаз чанишининин кестәриши илә тикилән килсәни утанмадан, һөјәсызчасына өз адларына чыхмаға чалышырлар. Бу бәдбәхт милләт өз тарихи кечмишиндән санки бихәбәрдир. Бәс ермәниләр кимдир? Ермәниләр гарачыларла дағ јөһудиләриндән төрәмәдирләр. Онлар Түркмәнчај мугавиләсиндән сонра күтләви сурәтдә Гарабағ, Нахчыван вә Ирәван ханлығларынын әразиләринә көчүрүлүб мәскунлашдырылмышлар. Бу, ајры јазынын мөвзусудур...

Шуша 1992-чи ил мај ајынын 8-дә ермәни силаһлы бирләшмәләри тәрәфиндән ишғал едилмишдир. Әлдә олан мә’луматлара көрә, бу гулдурлар тарихи абидәләримизи вәһшичәсинә дағытмыш вә јерлә јексан етмишләр. ❀

Јунис ҺҮСЕЈНОВ,
Шуша шәһәр 1 саялы
орт а мәкт әбин мүәллими

ТӘЧАВҮЗ

Азәрбајчан XX әсрин соңуна јакын, нечә ил тәркибиндә олдугу ССРИ дәвләти тәрәфиндән мисли көрүнмәмиш тәчавүзә мә'руз галмышдыр. Әрази бүтөвлүү, мүстәгиллији уғрунда ајага галхмыш халгын үстүнә сийаһлы гошун јеритмиш Горбачов, Рыжков, Јазов, Примаков кимләр азәрбајчанлыларын һеч бир мүгавимәтини

көзләмирдиләр. Танкын, һәрби дөјүш машиналарынын габагына әлијаһын чыхмыш динч әһали дә мәнсуб олдугу дәвләтин белә вәһишчилијини нәзәрә алмамышды. 19-20 Јанвар 1990-чы ил тәкчә Азәрбајчан үчүн јох, елә ССРИ рәһбәрлији үчүн "Гара Јанвар" олды. Совет империјасы сүгута уграды. 70 иллик гүрум дагылды. Азәрбајчан исә 70 ил әв-

вәл итирдији мүстәгиллији әлдә етди. Бу јолда исә илк иткиләримизи вердик: Ганлы Јанварын гурбаһлары: шәһид оланлар - 131 нәфәр; хәсарәт оланлар - 800 нәфәр; гәләбә чалаһ исә - 7 милјонлуғ Шимали Азәрбајчан. Ганлы Јанварын 10 иллији мүнәсибәтилә мүстәгиллијимиз уғрунда шәһид оланларын руһу гаршысында баһ әјирик !

ВЕЛИКИЙ ШЕЛКОВЫЙ ПУТЬ:

The Great Silk Way played the role of a bridge between the East and the West from the III century A.D. till the XII century A.C. Location of Azerbaijan on this road created foundations for its economic and cultural development. Restoration of the Great Silk Way at the end of the XX century is an incentive to the beginning of a new stage in the development of the mankind in the third millennium.

Великий Шелковый Путь был самой важной и наиболее протяженной, всеохватной и длительное время действовавшей международной артерией древности и средних веков. В течение 1600 лет - с III века до н.э. по XIII век н.э. - по этому Пути шел оживленный двусторонний обмен между Востоком и Западом товарами и информацией, идеями и религиями, ценностями материальной и духовной культуры, посольствами и различными учениями, философскими системами и политическими взглядами, экономическими, научными и художественно-прикладными достижениями. В этом многогранном процессе участвовали народы и страны Азии, Европы и Африки. Начинаясь в Японии, сухопутная часть Великого Шелкового Пути с его многочисленными ответвлениями шла через Китай, Юго-Восточную Азию, Индию, Афганистан, Центральную Азию, Кавказ, Иран, Аравийский полуостров, Малую Азию, Северную Африку и заканчивалась в Европе. Морская ветвь соединяла главные порты от Тихого океана через Японское, Желтое, Восточно-Китайское, Филиппинское, Южно-Китайское моря с Индийским океаном и далее через Аравийское, Каспийское, Черное, Красное, Балтийское, Северно-Мраморное, Средиземное моря с Атлантическим океаном. Важнейшими городами на Великом Шелковом Пути были древняя столи-

ца Японии Киото, в Китае - Пекин, Нанкин, Кантон, Ханьчжоу и Шанхай, в Индии - Бомбей, Мадрас и Калькутта, в Передней Азии - Константинополь, Мекка, Антиохия, Дамаск, Багдад, Халеб, Мосул, в Африке - Александрия, в Европе - Рим, Мадрид, Париж, Лондон и Марсель. С IX века одно из ответвлений Пути пролегло по северному побережью Каспийского моря и проходило через Кавказ. Здесь находились известные азербайджанские города, бывшие ремесленными и торговыми центрами: Дербенд и Шамаха, Гянджа и Табриз, Марага и Хамадан. Через Азербайджан шли главные направления на юг - в Иран и к Персидскому заливу и на запад - к Черному морю, в Малую Азию и на Аравийский залив. Великий Шелковый Путь соединял десятки племен, народов и стран античного

(древнего) и феодального (средневекового) мира. Не случайно, что именно тогда появились на необозримо огромном Евразийско-Африканском пространстве столь характерные зоны контактов и синтетного развития. На этом пространстве возникли и затем широко распространились три мировые религии. Первым по времени появления был буддизм, зародившийся в Индии в середине I тысячелетия до н.э. и проникший в Юго-Восточную и Центральную Азию, на Дальний Восток. Христианство возникло в I веке в восточных провинциях Римской империи и вскоре нашло многочисленных сторонников, которых в мире более 1 миллиарда человек. Третьей мировой религией стал ислам, появившийся на Аравийском полуострове на рубеже VI-VII веков. Вероучение мусульман, изложенное в священном Коране, ниспосланном Аллахом пророку Мухаммеду (да благославит Его Аллах и приветствует), распространилось на обширных пространствах от Испании на западе до Китая на востоке и от Кавказа на севере до Африки на юге. Ныне в мире насчитывается более 1,5 миллиарда мусульман. Буддизм, христианство и ислам впитали в себя все

ИЗ ПРОШЛОГО В БУДУЩЕЕ

лучшее из того, что выработало человечество в духовной сфере за многие тысячелетия своего существования и идейно-культурного развития. В итоге появились и доныне существуют три мировые цивилизации - буддийская, христианская и мусульманская. Причем ислам через мусульманскую цивилизацию оказал большое влияние на средневековую Европу, жители которой во многом благодаря мусульманам приобщились к ценностям Востока. Появление Великого Шелкового Пути было результатом поступательного развития человеческого общества в планетарном масштабе. Вместе с тем он стал следствием создания мировой империи Александра Македонского (356-323 годы до н.э.), объединившего под своей властью обширные пространства на трех континентах: от Европы на западе до Индии на востоке и от Египта и Аравии на юге до Кавказа на севере. Благодаря этому произошел синтез цивилизаций Востока и Запада, итогом чего стало слияние культур и философско-религиозных систем, приведшее к возникновению эллинизма. Вскоре после этого Запад проявил повышенный интерес к Востоку - к его народам и странам, идеям и товарам, философским, культурным и религиозным системам. Уже в III веке до н.э., когда начал действовать Великий Шелковый Путь, в центре внимания Запада оказались различные регионы Востока, в том числе Каспийский. В том столетии греческий ученый и путешественник Патрокл составил "Перипл

(описание) Каспийского моря", что было связано с планами Запада установить контроль над торговыми путями из Индии через Южный Кавказ, в том числе через Азербайджан, на Черное море. На карте римского путешественника IV века Кастория указаны главные сухопутные маршруты торговли, связывавшие Запад и Восток. Они шли из Византии в Индию через Константинополь-Малую Азию-Аравию-Иран-Кавказ-Центральную Азию и на Дальний Восток. В "Христианской топографии" византийского путешественника и мореплавателя VI века Кузьмы Индиктоплова описан маршрут, который он проделал морем из города Александрии в Египте до Малабарского побережья в Индии, которую называли "Перцовой стра-

ной". У Кастория отмечены, в связи с Кавказом, азербайджанский город Хамадан (древний Экбатан), где побывал Александр Македонский, а также порт Акара, который идентифицируют на реке Кура в зоне Евлах-Мингечаур. Через Азербайджан пролегал и комбинированный отрезок Великого Шелкового Пути из Центральной Азии в Малую Азию: он шел по реке Аму-Дарья-Каспийское море-Кура-Черное море. Интерес к Кавказу и Азербайджану проявляли также с Востока: китайский путешественник II века до н.э. Чжан Цянь, описывая свой маршрут на Запад, говорит о Каспии как о "Северном море, не имеющем высоких берегов". Чжан Цянь был одним из эмиссаров китайского императора, имевших поручение установить торговые и дипломатические связи со странами Каспийского региона. В "Естественной истории" римского автора I века Плиния Старшего и в "Географии" его современника древнегреческого писателя Клавдия Птолемея рассказано о морских портах Индии, которую на Западе знали и считали самой экзотической и богатой страной Востока. Отсюда и из других мест Азии на Запад вывозили шелк и хлопок, шелковые, хлопчатобумажные и шерстяные ткани, покрывала и одежду, ковры и ковровые изделия, нефть, шафран и естественные красители - индиго, ма-

рену и кошениль, рыбы осетровых пород, черную икру и сухие фрукты, цитрусы и персики, фарфор и лаковые изделия, золотые и серебряные украшения, гвоздику и розовое масло, перец и корицу, имбирь и кардамон, ценные породы древесины, слоновую кость и оружие, лечебные снадобья и ароматические травы, тростниковый сахар и чай, драгоценные камни и морские раковины, жемчуг и нефрит, опиум и раков, диких зверей - барсов и леопардов, пантер и львов, металлы, в том числе нержавеющее индийское железо. Но главным восточным товаром был драгоценный шелк. Будучи известен на Западе уже с I века до н.э., он стоил баснословно дорого. В Византийской империи в VI-VII веках 1 литр шелка-сырца, то есть 328 г, стоили 15 золотых солибов, в пересчете на современную валюту - более 600 долларов США. Из него шили царские и праздничные, подвенечные и богатые платья, его приносили в дар богествам, уносили как ценную добычу. Даже когда в VI веке Запад разгадал секрет изготовления шелка, в

том числе в Азербайджане, еще долгое время китайский шелк и изделия из него не имели конкуренции. Этот товар продолжал оставаться весомым аргументом во внешней политике многих государств от Атлантики до Тихого океана, в том числе Парфянской, Византийской и Сасанидской империй, Арабского халифата, Тюркского и Хазарского каганатов, Сельджукской державы, то есть в период с III века до н.э. по XIII век н.э. В обмен на восточные товары с Запада шли дорогие меха - собольи куньи из Руси, тонкие льняные покрывала из Испании, виссон (особо тонкая льняная ткань) и пурпурная краска из Византии, столица которой Константинополь являлся главным перевалочным пунктом в торговле Запада с Востоком. Большой спрос на Востоке имела византийская и арабская золотая монета, которая, по словам современников, "имела хождение по всему миру: на эту монету торгуют все народы и ее принимают в любом месте, от края земли и до края. Она ценится всяким человеком и государством".

Великий Шелковый Путь был уничтожен в результате монгольских завоеваний, совершенных при "Грозе Вселенной" Чингис-хане (1206-1227) в XIII веке. Созданная им мировая империя включила многие страны Восточной, Центральной и Передней Азии, через которые пролегал Путь. Однако контакты между Западом и Востоком вскоре были возобновлены благодаря Великим географическим открытиям XV-XVIII веков. Они проложили новые маршруты на Восток, а также на неведомый прежде Американский континент, который Христофор Колумб считал Индией. Эти контакты продолжают донныне, и в основе их лежит идея возрождения Великого Шелкового Пути, который вновь свяжет по своим сухопутным и морским артериям Запад с Азиатско-Тихоокеанским регионом, которому пророчат великое будущее и приоритет в развитии человечества в грядущем третьем тысячелетии.*

Профессор
Рауф ГУСЕЙНОВ

ӘСИРЛИКДӘ ГАЛМЫШ АБИДӘЛӘРИМИЗ... Monuments Left in Captivity...

Азәрбајчан гәдим мәдәнијјәт абидәләринә кәрә дүнјанын ән зәнкин өлкәләриндән бири сәјиләр. Нәр дашында бир тарих јашадан бу јурд, һәм дә ән гәдим инсанларын мәскәни олуб. Әфсус ки, 1988-чи илдән аловланан Гарабаг мұһарибәси нәтичәсиндә торпагларымызын 20 фаизи илә бәрәбәр, гүјмәтли мәдәни сәрвәтләримизи дә итирдик. Несабламаһара кәрә, ермәниләрин ишғал еләдији әразиләрдә 22 музее вә 4 шәкил галерејасы бүтүн експонатлары илә биркә, 500 тарихи архитектура вә 100-дән чох археоложи абидә гәсбкарлар тәрәфиндән гарәт олунуб. Бу сәјаһыја 808 клуб биһасыны, 927 китабхананы (4,5 милјон нүсхә китаб фондујла), 85 мусиги мәктәбини, 10 мәдәнијјәт вә истираһәт паркыны, 4 Дөвләт театрыны да әләвә етмәк олар...

Азәрбајчан мұһарибәдә улу тарихинин чанлы шаһидләрини итирди. Бу торпағын узаг кечмишиндән сораг верән һәмин шаһидләрин - мәдәнијјәт абидәләринин бөјүк бир гисми е.ә. XII минилликдән башлајараг е.ә. IV әсрә гәдәрки дөврлә јараныб. Ермәниләрин зәбт еләдији Фүзули рајону әразисиндә јерләшән Азых мағарасы дүнјанын гәдим инсан мәскәнләриндән сәјиләрды. 215-220 м узунлугда олан мағара кечмини Совет Иттифагында тапылмыш белә мәскәнләрдән ән бөјүјүдү. Онун бөјүк отагларында чохлу гаја рәфләри варды ки, бәзиләринин алтында 100-150 адам јерләшә биләрди. Азых мағараларынын 10 мәдәни гаты варды. Ону 1969-чу илдән горуг елан етмишдиләр. Белә мағаралара Губадлы, Зәнкилан, Кәлбәчәр, Газах рајонларында да раст кәлинирди. Гарабаг әразисиндә “Чобан дашы” адыјла мәшһур олан мөһриләр варды ки, онлар јерә шагули басдырылмыш дашларды. Бу, илк инсан һејкәлләри сәјиләрды. Азәрбајчанын бир чох јерләриндә белә мөһриләр мүгәддәсләшиб. Бу чүр пирләр Дағлыг Гарабагда, Хочалыда онларлады. Зәнкәзур зонасында белә мөһри хјабанлары мөвчуд иди ки, онлара гошун даш дејилирди. Дағлыг Гарабаг әразисиндә бүрүнч дөврүнүн ән гүјмәтли абидәләриндән сәјилан Хочалы курганлары да ишғал алтында галды. 50 һектар саһәни әһатә едән бу комплексә 100

As to the number of ancient cultural monuments Azerbaijan is regarded as one of the richest countries of the world. With traces of history on each of its rocks Azerbaijan is the country of the most ancient human settlements. Unfortunately, as a result of the Garabag war, flamed since 1988, we have lost 20 per cent of our territory, as well as numerous valuable cultural wealth. According to calculations, all the exhibits of 22 museums and 4 picture galleries, 500 historical architectural and over 100 archeological monuments in the occupied territories have been plundered by the

Armenian aggressors. We must also add 808 club buildings, 927 libraries (with 4,5 million copies of books), 85 music schools, 10 parks of culture and rest, 4 state theatres to the number said above.

Azerbaijan lost the living witnesses of its ancient history, i.e., the monuments of culture, in the war. A great part of these monuments, witnesses of its ancient history, were created between the XII-IV centuries A.D. The cave of Azykh in the territory of the Fuzuli District, now under the Armenian occupation, is considered to be the most ancient human habitation. Being 215-220 meters in length, the

cave is the biggest of the caves found in the territory of the former Soviet Union. There are many rock shelves in the big cells of the cave, some of them may room about 100-150 people. The Azykh cave has 10 cultural layers. It has been declared as a national preserve (park) since 1969. Such caves were also encountered in the territories of the districts of Gubadli, Zanghilar, Kalbajar, Gazakh. There are rock splinters (**mehri** in Azerbaijani) in the territory of Garabag stuck into the ground vertically and known as ‘choban dashi’ (shepherd’s rock). They were considered as the first human statues. In many places of Azerbaijan such rock statues are regarded to be sacred. There are tens of such sacred rock statues in the Mountainous Garabag, in Khojali. There were avenues made of such rock statues and people called them ‘goshun dash’ (troop rocks).

The Khojali tumuli, the most valuable monuments of the Bronze Age in the territory of the Mountainous Garabag, remained under occupation, too. The complex, which occupy

курган дахил иди. Бундан башга, бөлкөнин археоложи абиделери - Таглар, Гуручай, Күлтөпө, Мејнөтөпө, Шомутөпө, Зөркөртөпө кими тарих үчүн мүһүм материал верен жерлерини дә итирдик. Мәлум олдуғуна көрө, IV әсрдөн етибарән бу әразидә гүдрәтли Албан дәвләти формалашыб. Гарабағ да һөмин дәврдә ән бөјүк мәркәз сајылыб. Һөмин тарихә даир Албан абиделәри - Ганзасар, Ағдерә мәбәди, Лачын рајонунда “Ағоғлан” килсәси дүшмөн тапдағында галды. Белә гәдим тикилиләрә Чөбрајылдакы Гыз галасыны, Ағдам јахынлығындакы Әскәран галасыны, Губадлынын V әсрә аид Көјгала абиделәрини (Галалы, Чаваншир, Анабат, әфсанәви “Оғлан-гыз” гајасы, Сыныг көрпү), Шушанын Көвһәр Аға мәсчидини, Хочавәндиң Амарас монастрыны, Араз чајы көрпүсүнү, Хубјар кәнд түрбәсини, Шыхлар кәнд түрбәсини, Мәммәдбәли түрбәсини, Паправәнд түрбәсини дә мисал чөкмәк олар. Ханкәндиңдә неолит вә тунч дәврүндә јаранмыш кромлехләр - чеврә боју шагули дүзүлмүш әзәмәтли даш абиделәр хусуси диггәт чөкирди. Ерамыздан 2 мин ил әввәл тунч дәврүндә чиј көрпичдән тикилмиш объектләрә раст казылирди. Ағдамын “Үзәртөпә” дејилән јериндә газылыб чыхарылан тикинтиләрин галыглары буна мисалдыр.

Башга бир абидә XIII әсрдә -1272-чи илдә Фүзули рајонунун Бабы кәндиңдә инша едилән Шыхбабалы түрбәсидир. Бу, јухарысы чатма күнбәзлә өртүлмүш сәккизбучаглы бир бинадыр. Фүзули рајонунун Әһмәдлиләр кәндиңдәки түрбә дә Бабы кәндиңдәки түрбәјә чох охшајыр. Һөмин түрбәнин XIII әсрин ахырларында тикилдији күман едилир. XIV әсрә аид даш түрбәләрдән бири Фүзули рајонунун Ашағы Вејсәлли кәндиңдәки Мир Әли түрбәсидир. Түрбә үчпилләли күрсүлүк үзәриндә јүксәлән дар цилиндрик көвдәдән вә ону тамамлајан конусвари күнбәздән ибарәтдир. Ағдам рајонунун Хатынтүрбәтли кәндиңдәки 1314-чү илдә тикилмиш түрбә исә уstad Шаһбәнзәр төрәфиндән инша едилиб. Сәккизбучаглы формалы түрбә дахилдән зәнкин

50 hectares of land, contained 100 tumuli. Besides, we also lost the archeological monuments of the region like Taglar, Guruchay, Khantapa, Gultapa, Meynatapa, Shomutapa, Zargartapa, which were of great value for studies of the history of the country. As it is known, there emerged a powerful state of Alban in this territory in the IV century. At that time Garabag was the important centre. The Alban monuments of that time, the living witnesses of history - the temples of Ganzasar and Agdara, the church of Atoglan in the district of Lachin remained under the occupation of enemy. We may also include to the number of such ancient constructions under occupation ‘the Maiden Tower’ in Jabrail, the castle of Askaran near Agdam, Goygala monuments of Gubadli referring to the V century (Galali, Javanshir, Anabat, legendary rock of Oglan-Ghiz, the Sinig bridge), the Gohvaraga mosque of Shusha, the Amaras monastery of Khojavand, the bridge over the river Araz, the village sepulchers of Khubyar, Shikhlar and Mammadbeyli, the sepulcher of Papravand.

The cromlechs of the Neolithic and Bronze Ages, grand rock monuments arranged vertically in a circle, attracted attentions greatly. There were also constructions built of unbaked brick in the Bronze Age two thousand years A.D. in the occupied territories. The remnants of constructions discovered as a result of excavations in ‘Uzarliktapa’ of Agdam belong to such monuments.

Another monument is the temple of Shikhabali built in 1272 in the village of Babi in the district of Fuzuli. It is an octagonal building with a dome on it. The temple in the village of Ahmadlilar in the same district is very identical to the latter. It is supposed to be built by the end of the XIII century.

One of the monuments of the XIV century, the temple of Mir Ali, built of stone, is in the village of Ashaghi Veysalli of the Fuzuli district. It rises high on a three-flight foundation. It has the shape of a narrow cylinder with a conic dome on it.

The temple in the village of Khachinturbatli of Agdam

ојмасы вә тәсвирләри олан орижинал бир тикили иди.

Дүшмән әлиһә кечмиш рајонларда – дүңја музејләријә бәһсә кирәчәк Кәлбәчәр музеји, Губадлы, Шуша музејләри, Үзејир Һачыбәјовун, Бүлбүлүн, Сары Ашығын, Гурбан Пиримовун, Мир Мөвсүм Нәввабын ев музејләри галды. Бејнәлхалг Музејләр Шурасынын мә'луматына керә һәммин әразиләрдә дүшмән әлиһә кечмиш тарихи експонатларын сајы тәхминән 100 минә јахындыр. Онларын һәләлик мөвчуд олан натамам сијаһысы беләдир:

Шуша шәһәр музејиндә:

15 әдәд этнографик нүмунә, 500 әдәд мис мә'мулаты, 2 әдәд күмүш хәнчәр, 1 әдәд даш газаны, 20 әдәд даш-гашла бәзәдилмиш әшја вә сајы билинмәјән тарихи сәнәдләр.

Гарабаг т арих музејиндә:

5 әдәд халча, 4 әдәд килим, 5 әдәд хурчун, 1 әдәд чыраг, 2 әдәд кәрдек башы, 50 әдәд бал габы, Ү.Һачыбәјовун портрети, 350 әдәд гәзет материалы, 800 әдәд дикәр материаллар.

Мир Мөвсүм Нәввабын ев-музејиндә:

2 сәһәнк, 2 мәчмәји, 2 газан, 1 газан гапағы, 1 долча, 2 ашсүән, 1 лампа, 2 кәфкир вә башга әшјалар.

Бүлбүлүн ев-музејиндә:

20 мемориал әшја, 7 костјум, 11 кејим әшјасы, ројал, гавал, 11 гәзет вә журнал материалы, 20 дә'вәтнамә, 5 вал, 4 нот дәфтәри вә дикәр әшјалар.

Лачын т арих-дијаршүнаслыг музејиндә:

208 археоложи, 451 тарихи, 351 этнографик материал, 9 һејкәлтәрашлыг, 12 рәссамлыг, 457 декоратив-тәтбиги сәнәт әсәри, 2032 тарихи сәнәд, 498 фотошәкил, 471 мүхтәлиф сәнәд.

Кәлбәчәр музеји:

Музејин бајыр диварларыны 2 мин рәнк чалары олан дашлар бәзәјирди. Рајонун даш хәзинәләринин 10 мин рәнк чаларлы нүмунәләри музејдә горунурду. Бина 9 салондан, дәһлиздән вә 3 кабинетдән ибарәт иди. Фон-

was built by a craftsman by named Shahbanzar in 1314. It is octagonal, very original and has many figures carved on its walls inside.

There are museums in the districts under the enemy occupation which may compete with the famous museums of the world. According to the information of the Board of International Museums the number of exhibits left

in the occupied territory in the museums of Kalbajar, Gubadli, Shusha, house museums of Uzeyir Hajibeyov, Bulbul, Sari Ashig, Gurban Pirimov, Mir Movsum Navvab are about 100000. The existing approximate and incomplete list of the exhibits in the said museums left in the occupied territories is like the followings:

The museum of Shusha:

15 ethnographic articles, 500 copper articles, 2 silver daggers, 1 stone pot, 20 articles decorated with precious stones and numerous historical documents.

The museum of history of Garabag:

5 carpets, 4 kilims (pileless carpets), 5 khurjuns (saddle bag, carpet bag), 1 lantern, 2 gardakbashi (curtain hung in from of the bed of the newly married couple), 50 dishes (plates) for serving honey, a portrait of Uzeyir Hajibeyov, 350 newspaper cuttings, 800 other articles.

The house museum of Mir Mohsun Navvab:

2 sanaks (a clay jar with long narrow neck for water), 2 copper trays (salvers), 2 pots, 1 pot-lid, 1 can, 2 colanders, 2 skimmers, 1 lamp and other articles.

The house museum of Bulbul:

20 articles of memory, 7 suits, 11 dressing articles, 1 piano, 1 tambourine, 11 newspaper and magazine cuttings, 20 invitations, 5 gramophone records, 4 copy books for music notes and other articles.

The museum of history in Lachin:

208 archeological, 451 historical, 351 ethnographic articles, 9 articles of sculpture, 12 paintings, 457 pieces of decorative- applied art, 2032 historical documents, 498 photos, 471 documents of various nature.

The museum of Kalbajar:

The outer walls of the museum building was decorated by stones of 2000 colours and tints. The museum preserved stones with 10000 colours and tints from the stone treasury of the district. The museum had 9 halls, a corridor and 3 rooms. There were bronze totems of goats and wolves belonging to the III-IV millenniums A.D. Besides, there were about 850 household utensils, over 150 handmade weapons, over 560 carpets of various designs, ornaments and sizes, 350

дунда 30 минә јахын експонат горунурду. Фондда е.ә. III-IV миниллијә аид бүрүнч кечи вә гурд тотемләри варды. Бундан башга, салонларда 850-јә јахын мәишәт әшјасы, 150-дән чох кустар силаһ, 560-дан јухары халча чешниси, 350 әдәд иплик чораб, бәндәмбуран адлы надир аләт, ас-

малыглар, гəдим кил, даш чыраглар, зəјэрək дашы, 48 шам жери олан гəндил, даш ораглар, сəрничлэр, синилэр, мəчмəјилэр, гашыг јонан əјдилэр, албан дəврүнə аид олунан хачлар, 70-ə јахын минерал сахланылырды. Кəлбəчəрдə Гобустан рəсмлəринə охшар гəјајусту тəс-вирлəрин сажы 3500-ə чатырды. Онларын арасында үзүнү кəјə тутуб бахан, аты күнəшə гурбан апаран инсан рəсмлəринə јүз мин долларларла гижмəт гəјурдулар. Əразидə гəдим тарихин јашыды олан галаларын сажы-хесабы јох иди. Белə абидəлэрə “Чомəрд”, “Галабојну”, “Гарачанлы”, “Лок” галаларыны, мəшһур Худадəнк комплексини, Лачынгаја абидəсини, Албан мəбəдини мисал кəтирмək олар. Шүбхəсиз, бу, Азəрбајчанын дүшмən тапдагында галан бəлкəлəриндəки мəдəнијјəт абидəлəринин там сијаһысы дəјил. Һазырда Бəјнəлхалг Музејлэр Шурасынын Азəрбајчан Милли Комитəси бу истигамəтдə мүһүм ишлэр кəрүр. Мүһарибədə гарəт олунмуш експонатларын сијаһысыны бəјнəлхалг тəшкилатлара – ЈУНЕСКО-ја тəгдим едөн гурум, 1996-98-чи иллэр əрзиндə 18 мај – Бəјнəлхалг музејлэр күнүнү дүнјада “мəдəнијјəт абидəлəринин ганунсуз дағыдылмасына гаршы” дəвизижлэ кечирмək истəјинə наил олуб. Һəтта комитə белə бир сəјјар сəрки дə тəшкил едиб.

Мүһарибədə Азəрбајчанын мə'руз галдыгы мə'нəви иткилэр сажсыз-хесабысyzдыр. Тəкчə Шуша шəһəриндə 250-јə јахын мəдəнијјəт абидəsi варды. 1978-чи илдən шəһэр горуг е'лан едилмишди. Артыг бу тарихи јерлəрин дағыдылыб талан олунмасы һагда чохлу фактлар вар. 1995-чи илдə Шушадан чыхарылыб Күрчүстанда сатыларкən хəбэр тутулан тунч бүслəрин агибəти буна əјани сүбүтдүр. О заман бəстəкар Үзејир Һачыбəјовун, мүғəнни Бүлбүлүн, шаирə Натəванын һəмин бүслəрини кери алмаг үчүн Азəрбајчан тəрəфи рекетлэрə күлли мигдарда тəзминат өдəмəли олмушду... Өлкə башчысы Азəрбајчан Дəвлəт Инчəсəнəт Музејиндən оғурланмыш Бремен музејинə мəхсус əсəрлəрин Алманијага гəјтарылмасы һагда гəрар верди. Биз дə һачанса өз иткилəримизи гəјтара билəчəјикми? Кəрүнүр, бунун үчүн һэр биримизин тəшəббүс кəстəр-мəsi вачиб шəртди... *

Сəадəт ГАБИЛГЫЗЫ

hand-woven wool socks, a bandamburan (a very rare device for twisting plaits for binding the cut stalks of the grain), hooks for hanging various things, ancient clay and stone lanterns, asbestos, a chandelier for 48 candles, a stone sickle, pails, trays of various shape and size, tools for making wooden spoons, carpets of the Alban period and about 70 minerals. There were about 3500 rock paintings in Kalbajar, very identical with those discovered in Gobustan. The paintings of the Man with his face turned to the heaven, the Man who takes his horse as a sacrifice to the God were estimated for hundreds of thousands of the USA dollars.

There are many ancient castles in the territory of Kalbajar. The castles of Jomard, Galaboynu, Garachanli, Lok, the famous Khudadang complex, the Lachin rock monument, the Alban temple are the few examples of them.

Undoubtedly, this is not the full list of the monuments of culture left in the occupied territories. At present the National Board of Museums of Azerbaijan of the International Board of Museums is taking important actions in this direction. The National Board has already submitted the list of the plundered exhibits to the international organizations, to UNESCO. On the initiative of the National Board of Azerbaijan the International Day of Museums (May 18) in 1996 - 1998 were held under the motto against the illegal destruction of the monuments in the world. It also managed to hold an exhibition.

The spiritual losses of Azerbaijan as a result of the war is countless. There were about 250 monuments of culture only in Shusha. The town was declared a national preserve in 1978. At present there are lots of facts concerning the destruction and plunder of such historical monuments. It is evidenced by such a fact that the bronze busts plundered from Shusha in 1995 were captured while being sold in Georgia. The Azerbaijani side was obliged to pay a big ammount to gangsters to get back the busts of composer Uzeyir Hajibeyov, singer Bulbul, poetess Natavan....

The President of the Republic of Azerbaijan has issued a decree to return to Germany the exhibits of Bremen Museum stolen from the National Art Museum of Azerbaijan. Shall we be also able to return our lost exhibits some time? We think that everybody must strive for it. *

Saadat GABILGHIZI

Тарихи “ДӘШТИ-ГЫПЧАГ” НӘҖМӘСИ

(Мурад Ачынын “Авропа, түркләр вә Бөјүк Чөл” китабы һаггында)

Түрк халqlары кешмәкешли, чарпышмалы вә мүбаризәләрлә долу узун тарихи инкишаф јолу кечмиш вә бәшәр мәдәнијјәтинә, инсанлыг тарихинә әвәсиз төһфәләр вермишләр. Бу гачылмаз тарихи һәгигәти бир сыра мө’тәбәр мәнбәләр, мә’хәзләр, апарылан археоложи газынтылар вә тапынтылар исрарла тәсдиг етмәкдәдир. Мәшһур рус тарихчиси Н.К.Антонов јазыр: “Исторический путь жизни **тюркских народов начался в глубокой древности, с древнекаменного века и имел важное значение в развитии истории других народов Евразии и мировой цивилизации**”. Тәәсүфлә гејд етмәк лазымдыр ки, сәси тарихин дәрин гатларындан кәлән, Авропа вә Асија халqlарынын тәлејиндә мүһүм рол ојнајан (бу бахымдан социализм идеолокијасынын баниләри олан Ф.Енkelсин “Һунлар өлмәкдә олан Европаны јени һәјат гүввәси илә руһландырдылар” вә К.Марксын “Сәлчугларын кәлиши Өн Асијада бүтүн мүнәсибәтләри дәјишдирди” фикирләрини јада салмаг мәгсәдәүјүндүр) түрк халqlарынын тарихи хидмәтләрини данмаг вә ја кәлкә алтына алмаг һәрби сәнәтдә бачарыплы олсалар да, бәшәр мәдәнијјәтинә һеч бир хејир вермәмәләри кими әсассыз сөз-сөһбәтләр аз олмамышдыр. Һәлә әсрин әввәлләриндә мәшһур Түрkiјә тарихчиси Бәсим Аталај әсассыз сөһбәтләрә чаваб олараг јазырды ки, бәшәр тарихиндә нә гәдәр ләкә варса, түркләрин адына јазмаға чалышыблар. Түрк сәркәрдәләрини ганичән, барбар кими гәләмә верәнләр, өз тарихләринин вәһшиликләриндән сүкутла кечибләр. Б.Аталај јазырды: “Чинкиз хан јалныз гылынчла иш көрмәмишдир. Өз мәмләкәти үчүн ганунлар јарадылмасы зәрурәтини билән, гурултаја бөјүк әһәмијјәт верән бир һөкмдар һеч заман биликсиз вә габа ола билмәзди. Бир чох

түрк бөјүкләри кими Чинкиз хана ганичән, барбар дејәнләр, түркү тәһгир едәнләр билмәлидирләр ки, артыг онларын сөзү кечмәјәчәкдир”. Ифтиралара, бөһтанлара, хошакәлмәз сөз-сөһбәтләрә бахмајараг, һәлә лап еркән дөврләрдән түрк халqlары бәшәр мәдәнијјәтинин авангарды ролунда чыхыш етмиш, өз идрак вә јенилмәзликләри илә дүнјаны һејрәтдә гојмушлар. Јенә дә Б.Аталаја мүрациәт еләјәк. О, јазырды: “Тарихдә түркләр гәдәр һаким олмуш, хаганлыqlар јарат-

мыш, шанлар, шәрәфләр газанмыш бир халq тапылмаз. Онлар нә гәдәр ејүнсәләр дә јери вар”. Даһа сонра јазырды: “Түркләр әввәлчә Иранда ми-дијалылар, Ирагда шумерләр, аккадлар, Анадолуда һититләр, Орта Асијада ујгурлар, Һиндистанда моғоллар заманында мәдәнијјәтдә, елмдә, сәнәтдә бөјүк уғурлар газанмышлар”.

Азәрбајҹан һәлә лап еркән дөврләрдән түркләрин мәскунлашдығы, чулғашдығы, гајнајыб-гарышдығы вә отураг һәјат сүрдүјү бир өлкә олмушдур. Бу мәсәләни Азәрбајҹан әразисиндә апарылан археоложи газынтылар, сон дөврләрдә чыхан елми

әдәбијјатлар сүбүт едир. Азәрбајҹанда апарылан археоложи газынтылар да көстәрди ки, бөјүк Түрк дүнјасынын мәркәзиндә јерләшән мәмләкәтимиз Баты вә Доғу түркләринин бирләшдирилмәсиндә көрпү ролуну ојнајыб.

Совет тарихшүнәслиғы јетмиш ил мүддәтиндә түркчүлүјүн үзәринә гадаға гојараг, ону бир елм кими сырадан чыхармаға чалышырды. Түрк дүнјасы үчүн әвәсиз хидмәтләри олан Л.Гумилјовун әсәрләри, о чүмләдән, Түрк дүнјасынын гәһрәман оғлу О.Сүләјменовун “Аз и Ја” китабы да ејни тәлеји јашајыб. “Аз и Ја” китабы ијirmi беш ил чап олуна билмәјиб. Ејни заманда, вахтилә Азәрбајҹанын көркәмли тарихчиси Зија Бүнјадовун јаздығы “Азәрбајҹан VII-IX әсрләрдә” китабы да мәтбәәдә доғранды.

ССРИ дағылдыгдан сонра түркчүлүјүн үзәриндә гојулан гадаға да јоха чыхды. Вахтилә чап олунмајан, олунса да аз нүсхәјлә чыхыб, чапы дајандырылан китаблар ишыг үзү көрдү. О чүмләдән Л.Гумилјовун “Гәдим түркләр”, О.Сүләјменовун “Аз и Ја” вә Ј.Јусифовун “Гәдим Шөрг тарихи” китаблары јени өмүрләрини јашамаға башладылар. Түркчүлүјүн инкишафында әвәсиз хидмәтләри олан хејли тәдгигатчы арасында биринин үзәриндә хусуси дајанмаг истәрдик. Бу, гумык халqынын мөрд оғлу Мурад Ачыдыр. Түрк халqlары тарихинин олдуғу кими јазылмасы јолунда илк аддымы мәһз Мурад Ачы атды. Јаздығы “**Гыпчак чөлүнүн јовшаны**” јла түрк тарихчилијиндә јени мөрһәлә башланды.

Китабда түрк-гыпчак Атилланын Алтајдан Авропаја апардығы мәдәнијјәтин тәшәккүлүндән данышылыр. Бурада узунлуғу сәккиз ајлыг ат јолу олан әзәмәтли Дәшти-Гыпчак дөвләтинин кизли сахланан тарихинин сәһифәләри мүһүм јер тутур. Авропа вә Русија тарихчиләринин бу тарихин үс-

ахырларына тәсәлүф едир. IX-X әср әрәб вә фарс сәйяхларынын тәсвириңә көрә, Дәшти-Ғыпчаг дәвләти Иртышдан Дунаја, Крымдан Бөјүк Болгара гәдәр саһәдә иди. Дәшти-Ғыпчаг дәвләтини Атилла гурду. Бу дәвләт ерамызын II-V әсрләриндәки Бөјүк көчүн нәтичәсидир. "Ғыпчаг чөлүнүн јовшаны" китабынын ардынча "Авропа, түркләр, Бөјүк Чөл" китабыны дәрч еләтдирән М.Ачы бу әсәриндә тарихин даһа дәрин гатларына енмиш вә Алтајын ики мин ил јарым бундан габаг башлајараг инкишаф мәрһәләсини

сыны чанландырыр. Сәккиз ајлыг ат јолу узунлуғунда вә мин ил мүддәтиндә мөвчуд олан бу дәвләтин саһиб олан халға авропалылар "көчәри" дәјирләр. Бизанс, Рома Атиллаја верки верирди. Доғруданмы, Авропанын ән адлы-санлы дәвләтләри "көчәри тајфаја" баш әјирди? Доғруданмы, "көчәри тајфа" көчә-көчә ағ дашдан һамамлар тикирди? Доғруданмы, Авропада өзүндән дсјән дәвләтләрә вә халғара христианлығы, псјгәмбәри, Аллаһы "көчәри тајфа" таныдырды?

"Ғыпчаг чөлүнүн јовшаны" вә "Авропа, түркләр, Бөјүк Чөл" китаблары бүтүн түрк халғларына бир шеји аңлатмаг истәјир ки, түрк халғынын тарихини онун өз оғлу јазмалдыр.

Бу вахта гәдәр өзкә тарихчиләр тәрәфиндән ән чох гәләмә алынған түрк тарихи һеч вахт объективлијә хидмәт еләмәјиб. Бу бахымдан түрк халғларынын тарихи бир-бириндән тәчрид олуңмуш шәкилдә әјрәнилиб, үмуми көкә кедән јол исә һәмишә гаранлыг галыб. М.Ачынын китаблары бу чәһәтдән илк гарантушлардандыр. Бу китаблар санки шә'р дилијлә јазылыб. Һәр бир чүмләннин үзәриндә саатларла дајанмаг олар. Һәр бир сәтирдән јовшан ији, түркүн һајгыртысы, ат налларынын мелодијасы, ғылынч-галхан чинжилтиси көлир. Чох јахшы оларды ки, икинчи китаб да биринчи кими түрк дилләринә тәрчүмә олунараг кениш јајылсын. ✽

Субурә ЈУНУСҒЫЗЫ

түңә чәкдикләри гара өртүк ачылыр, сахтакарлыг дамғалары позулур. Ғыпчагларын дини, адәт-ән'әнәләри ашкарланыр, объектив тарихи симасы көстәрилер. Мүәллиф көстәрир ки, Русија тарихи јаланлар топлусудур. Русија түркүн тарихини тәһриф еләдији кими, түрк халғларыны да "әрит-мәјә" чәһд еләјирди. Белә ки, илк сийаһыјаалмаја көрә, 1917 -чи илә гәдәр Русијада 196 түркдилли халг јашајырды. Совет һакимијјәтиндән сонра јүзә гәдәри галыб. Галанларыны комиссарлар, садәчә олараг, сийаһыдан силибләр,русларын вә ја башга халғларын үстүңә јазыблар: о заманлар һакимијјәтин көстәриши илә инсанын миллијјәтинә онун әмлакына бахылан кими бахылыб. Русија тарихини дәриндән арашдыран мүәллиф јазыр ки, Русија тарихинин славјанлашдырылмасы наминә сахталашдырма әмәлијјаты чох гәдимләрә кедир. Бу "иши" Владимир Мономах башлады, Несторун "Салнамәси" ни славјанлашдырды. Киј (Кијев) шәһәрини үч јүз ил чаванлашдырды.

Археолокијанын вә әрәб мәнбәләринин тәсдиғләдијинә көрә, еранын V-VI әсрләриндә Киј (Кијев) ғыпчаг шәһәри иди. Вә үмумијјәтлә, славјанларын Шәрғи Авропаја көлмәси миладдан әввәл I миниллијин

мәһарәтлә ачмышдыр. Мүәллиф тарихи фактларла Русија шәһәрләринин кечмишини, һазырда бир сыра мәшһур рус фамилијаларынын түрк мәншәјини ачараг, Дәшти-Ғыпчаг чөлүнүн индијә гәдәр кизли галмыш сирләрини көзүмүзүн өнүндә чанландырыр. Икинчи китаб биринчијә нисбәтән тарихин даһа дәрин гатларына енмәклә, Дәшти-Ғыпчаг чөлүнүн отураг мәдәнијјәтиндән зәнкин мә'лумат верир. Мүәллиф көзләримиз өнүндә Дәшти-Ғыпчаг дәвләтинин чоғрафија-

Түрк әлифбалары

The Turkic Alphabets

Һәрф сәсин җазы ишарәсидир. Әлифба һәрфләр-рин мүйҗән ганун үзрә дүзүлүшүдүр. Буна көрә дә әлифбанын, җә'ни һәрфләр системинин һансы графика үзрә тәртибинин дилин фонетик гурулушуна да, грамматик гурулушуна да һеч бир аидлији жох-дур. Әрәб (кирил, латын вә с.) графикасы илә олан әлиф-ба "Азәрбајҗан дилинин фонетик гурулушуна (бә'зән һәтта "грамматик гурулушуна да" җазырлар) ујҗун дејил-дир" дејәнләр ја савадсызлыгларыны көстәрир, ја да ки-мә вә нәјә исә хидмәт көстәрирләр. Һәрфләри җарадар-кән онларын һансы бир график системә әсасланмасы, ја-худ һеч бир график системә әсасланмамасы, тамамилә орижинал, өзүнәмәхсус вә ја тамамилә ихтијари олма-сында јеканә ме'јар бу олмалыдыр ки, һәрфләр дилдәки сәсләри тамамилә әһатә едә билсин. Әлифба тәртибиндә исә чалышмаг лазымдыр ки, ишарәләр (һәрфләр) мүйҗән ганунаујҗунлуғла сыралансын. Јери кәлмишкән гејд ет-мәк лазымдыр ки, индики (латын графикасы әсасында олан) Азәрбајҗан әлифбасы әлифба тәртибинә верилән төләбләрин һеч биринә ча-ваб вермир.

Түрк халглары, о чүмлә-дән азәрбајҗанлылар тарих-ләри боју бир нечә тип әлиф-бадан истифадә етмишләр. Лакин слә бурадача гејд ет-мәк лазымдыр ки, әлифба системини нәинки тез-тез, үмумијјәтлә дәјишмәк хал-гын мәдәнијјәтинә, мәдәни инкишафына, мәдәни ирси-нин горунмасына вә кә-ләчәк нәслә мирас гојулма-сына олдугча мәнфи тә'сир көстәрир. Әлифба вә орфо-графија сабитлији халгын мәдәни инкишафынын рәһ-нидир. Тәсадүфи дејилдир ки, инкилис дилинин мүасир орфографија гәјдаларынын бу дилин бүтүн дүнјаја ке-ниш јајылмасына чидди шә-килдә мане олмасына бах-мајараг, инкилисләр сон беш әсрдә өз орфографија гәјдаларында дәјишиклик етмәмишләр.

A letter is the graphic sign of the sound. The alphabet is the order of letters based on certain principles. Therefore, the alphabet, i.e., the formation of the system of letters has nothing to do with the phonetic or grammatic structure of the language. Those who confirm that the Arabic (Cyrillic, Latin, etc.) alphabet is inconsistent with the phonetic structure (very often it is also said "the grammatic structure") of Azerbaijani, either display their ignorance, or do it with some intentions. The only criterion in creating an alphabet must be its ability to cover all the sounds of the language, irrespective of the involved graphic system, lack of any system, originality, idiosyncrasy, or complete arbitrariness. While forming an alphabet it is necessary to place the letters in an order based on a certain law. It is to the point to note that the Present Azerbaijani alphabet (which is based on Latin graphics) does not meet any of the requirements applied to the formation of alphabets.

The Turkic nations, including the Azerbaijanis, have used several alphabets in the course of long centuries. It is also to the point to note that the frequent change of the alphabet, or its substitution in general negatively affects the culture of the nation, its cultural development, protection of its cultural heritage and its transmission to the future in general. The stability of the alphabet and orthography are pledges of the cultural development of the nation. It is not accidental that the English nation has not made any changes in its spelling rules in the recent five centuries though the present English orthography impedes the spread of this language in the world seriously.

We are not aware of the alphabet used by the Turkic nations in the epoch of the Hunnish Empire (2357 A.D.-215 A.D.). The alphabet of the Turkic nations at our disposal

УЙГУР ӘЛИФБАСЫ UIGURIC ALPHABET

Әввәлдә	Ортада	Сонда	Һәрфин ифадәси
Э	—	ۋ	a
С	—	ۋ	ä
А	ا	ا	ä, i
Б	б	б	o, u
В	о я	в	ö, ü
Г	г	г	b, p
Д	д	д	ç
Е	е	е	d, t
Ж	ж	ж	y
З	з	з	g, k
И	и	и	l
Й	й	й	m
К	к	к	n
Л	л	л	r
М	м	м	g
Н	н	н	k
О	о	о	a
П	п	п	q
Қ	қ	қ	x
Р	р	р	j
С	с	с	r

Гун империјасы дөврүндө (миладдан эввэл 2357-чи ил-миладын 215-чи или) түрклөрүн һансы әлифбадан истифа-дә етдикләри бизә бәлли деј-илдир. Түркләрин бизә гәдәр кәлиб чатан әлифбасы, күман ки, миладын III жүзиллијиндән X жүзиллијәдәк ишләнмиш көјтүрк (Орхон-Јенисеј, рун да адланыр) әлифбасыдыр. Орхон абидәләриндә 35, Јенисеј абидәләриндә 36 ишарәдән ибарәт олан бу әлифба илә түркләрин бизә кәлиб чатан ән гәдим јазы нүмүнәләри-көјтүрк, јахуд Орхон-Јенисеј абидәләри јазылмышдыр. Бу елә мүкәммәл әлифбадыр ки, онун гыса мүддәтә јарана бил-мәси шүбһә доғурур. Көјтүрк абидәләриндә орфографија гәјдалары о гәдәр елми әсас-ларла тәртиб едилмишдир ки, Азәрбајчан дилинин орфогра-фија гәјдаларыны һазырлајан дилчи алимләримиз она һәсәд апара биләрләр.

Көјтүрк әлифбасы илә сә-тир јухарыдан ашағыја доғру јазылып, сәтирләр сағдан сола истигамәтдә охунур. а, ә, е са-итләринин ишарәләри сөз ба-шында надир һалларда јазы-лып, сөз ортасында јазылмыр, сөз сонунда һәмишә јазылып. Дикәр саитләрин ишарәләри сөз башында вә сонунда јазы-лып, сөз ортасында аз јазы-лып. Самит ишарәләринин бир гисминин әнсыра (инчә) вә архасыра (галын) саитләр-лә ишләнән (јазылан) вари-антлары вардыр.

VIII жүзиллијин сону-IX жүзиллијин әввәлләриндә гәдим ујғур әлифбасы јараныр. Гәдим ујғур әлифбасында 22 һәрф вардыр. Көјтүрк әлифбасы ки-ми, бу әлифба илә дә сәтирләр јухарыдан ашағыја јазылып вә сағдан сола охунур, лакин көјтүрк әлифбасына нисбәтән, гәдим ујғур әлифбасы һәм чә-тин, һәм дә гүсурлудур. Бу әлифбалар арасында бир фәрг дә вардыр: көјтүрк јазысында һәрфләр битишмир (илиш-мир), гәдим ујғур әлифбасы-нын ишарәләри исә битишир.

Орхон-Јенисеј әлифбасы

Orkhon-Yenisey alphabet

А	Б	В	Г	Д	Е	Ж	З	И	Й	К	Л	М	Н	О	П	Р	С	Т	У	Ф	Х	Ц	Ч	Ш	Щ	Ъ	Ы	Э	Ю	Я
ᠠ	ᠪ	ᠳ	ᠴ	ᠵ	ᠶ	ᠷ	ᠸ	ᠹ	ᠺ	ᠻ	ᠼ	ᠽ	ᠾ	ᠿ	ᠰ	ᠱ	ᠲ	ᠳ	ᠴ	ᠵ	ᠶ	ᠷ	ᠸ	ᠹ	ᠺ	ᠻ	ᠼ	ᠽ	ᠾ	ᠿ
ᠠ	ᠪ	ᠳ	ᠴ	ᠵ	ᠶ	ᠷ	ᠸ	ᠹ	ᠺ	ᠻ	ᠼ	ᠽ	ᠾ	ᠿ	ᠰ	ᠱ	ᠲ	ᠳ	ᠴ	ᠵ	ᠶ	ᠷ	ᠸ	ᠹ	ᠺ	ᠻ	ᠼ	ᠽ	ᠾ	ᠿ

Әрәб әлифбасы

Arabic based Azerbaijani alphabet

Намаи	خطی	چاپی	Намаи	خطی	چاپی	Намаи	خطی	چاپی
الف	ا	آ	ب	ب	ب	پ	پ	پ
پ	پ	پ	ت	ت	ت	ث	ث	ث
ج	ج	ج	چ	چ	چ	ح	ح	ح
خ	خ	خ	د	د	د	ذ	ذ	ذ
ر	ر	ر	ز	ز	ز	س	س	س
ش	ش	ش	ص	ص	ص	ض	ض	ض
ط	ط	ط	ظ	ظ	ظ	ع	ع	ع
غ	غ	غ	ف	ف	ف	ق	ق	ق
ک	ک	ک	گ	گ	گ	ل	ل	ل
م	م	م	ن	ن	ن	و	و	و
ه	ه	ه	ی	ی	ی	ی	ی	ی

is supposed to be the Goyturkic alphabet (it is also called the Orkhon-Yenisey, runic alphabet). The number of letters in the monuments of Orkhon is 35, in the monuments of Yenisey 36. The most ancient written monuments of the Turks (the Goyturkic, or the Orkhon-Yenisey monuments) at our disposal are in this alphabet. The alphabet is so perfect that one can not think of its being the production of a brief period of time. The spelling rules of the monuments of Goyturk are so scientifically substantiated that the linguists of Azerbaijan engaged in the elaboration of the spelling rules may envy them.

In the Goyturkic monuments the lines are vertical and read from the right to the left. The vowels а, ә, е are rarely written at the beginning of words, not written completely in the middle of words, but always written at the end of words. Other vowels are written at the beginning and the end of words, but rarely written in the middle of words. A part of consonants had voiced and voiceless variants used with the front and rear row vowels.

At the end of the VIII and the beginning of the IX centuries the ancient Uiguric alphabet made its appearance. There were 22 letters in it. Like in the alphabet of Goyturks the lines were written vertically and read from the right to the left, but unlike the Goyturkic alphabet the Uiguric alphabet was difficult and faulty. There is one more difference between the two alphabets: the letters in the Goyturkic alphabet are not linked with each other, while in the Uiguric alphabet they are linked.

Елми әдәбијјатда индики Азәрбајҗан Республикасы әразисиндә миладын V әсриндә албан әлифбасынын јаранмасы һаггында мәлүмат верилир, лакин бу әлифба илә јазылмыш бир абидә белә бизә кәлиб чатмамышдыр. Минкәчевирдә тапылан вә албан әлифбасы илә јазылдығы куман едилән абидәләри исә, һәлә ки, охумат мүмкүн олмамышдыр.

Әрәбләр Азәрбајҗаны истила етдикдән вә азәрбајҗанлылар ислам динини гәбул етдикдән сонра Азәрбајҗанын гүзәј, һәм дә күнәј һиссәсиндә әрәб әлифбасындан истифадә едилмишдир. Күнәј Азәрбајҗанда инди дә әрәб әлифбасы ишләнилир. Гүзәј Азәрбајҗанда XIX јүзиллијин әввәлләринәдәк-1813-1828-чи илләрдә руслар өлкәни ишғал едәнәдәк ичтимаи һәјатын бүтүн сәһәләриндә әрәб әлифбасындан истифадә едилир. Руслар Гүзәј Азәрбајҗаны ишғал етдикдән сонра ичтимаи һәјатын ислам мәдәнијјәтини әһатә едән сәһәләриндә әрәб, славјан (рус) мәдәнијјәтини әһатә едән сәһәләриндә исә кирил әлифбасындан истифадә едилмишдир.

1926-чы илдә Бақыда түрк халғларынын биринчи гурултајы чағырылыр. Гурултај түрк халғларынын әрәб әлифбасындан латын әлифбасына кечмәси һаггында гәрар гәбул едир (әслиндә бу гәрар Совет Иттифагынын түрк халғларыны ислам дүнјасындан ајырмаг мөгсәди дашыјырды). 1926-1929-чу илләр арасында Күнәј Азәрбајҗанда јашајан азәрбајҗанлылар вә Чинин Ситзјан адланан рекионунда јашајан ујғурлардан башга бүтүн түрк халғлары латын әлифбасыны гәбул едир. 1939-40-чы илләрдә “латын графикасы әсасында јарадылмыш әлифбалар түрк дилләринин фонетик гурулушуна јарамадығы үчүн” Совет Иттифагында јашајан түрк халғлары, о чүмләдән азәрбајҗанлылар кирил графикасы әсасында тәртиб едилән әлифбаја кечирләр. (Бу, түрк халғларыны рус мәдәнијјәтинин нүфуз даирәсинә салмаг тәшәббүсүндән башга бир шәј дејилди). Азәрбајҗан мүстәгиллик газандыгдан сонра инди дә кирил графикасы әсасында тәртиб едилмиш әлифба Азәрбајҗан дилинин “фонетик вә грамматик (?) гурулушуна чаваб вермәдији үчүн” 1992-чи илдә Азәрбајҗан Республикасы Милли Мәчлисинин гәрары илә кирил әлифбасы латын әлифбасы илә әвәз едилди. Лакин индики әлифба ислаһатында о гәдәр кобуд сәһвләрә јол верилмишдир ки, куман едирәм, Азәрбајҗан халғы бир даһа әлифба мәсәләсинә гајытмалы олачагдыр. *

Кирил вә латын әлифбалары Cyrillic and latin alphabets

Латын	Әлифба шәкли	Ады	Кирил	Латын	Әлифба шәкли	Ады	Кирил
Aa	<i>Aa</i>	a	а	Qq	<i>Qq</i>	qe	г
Bb	<i>Bb</i>	be	б	Li	<i>Ll</i>	el	л
Cc	<i>Cc</i>	ce	ч	Mm	<i>Mm</i>	em	м
Çç	<i>Çç</i>	çe	ч	Nn	<i>Nn</i>	en	н
Dd	<i>Dd</i>	de	д	Oo	<i>Oo</i>	o	о
Ee	<i>Ee</i>	e	е	Öö	<i>Öö</i>	ö	ө
Əə	<i>Əə</i>	ə	ә	Pp	<i>Pp</i>	pe	п
Ff	<i>Ff</i>	fe	ф	Rr	<i>Rr</i>	re	р
Gg	<i>Gg</i>	ge	к	Ss	<i>Ss</i>	se	с
Ğğ	<i>Ğğ</i>	ğe	г	Şş	<i>Şş</i>	şe	ш
Hh	<i>Hh</i>	he	һ	Tt	<i>Tt</i>	te	т
Xx	<i>Xx</i>	xe	х	Uu	<i>Uu</i>	u	у
Iı	<i>Iı</i>	i	ы	Üü	<i>Üü</i>	ü	ү
Jj	<i>Jj</i>	je	и	Vv	<i>Vv</i>	ve	в
Jj	<i>Jj</i>	je	ж	Yy	<i>Yy</i>	ye	ј
Kk	<i>Kk</i>	ke	к	Zz	<i>Zz</i>	ze	з
		ka					

The scientific literature informs on the formation of the Alban alphabet in the present territory of the Republic of Azerbaijan in the V century A.D., but unfortunately we have not at our disposal any of monuments written in that alphabet. The written monuments found in Mingachevir are supposed to be in the Alban alphabet have not yet been deciphered due to lack of necessary knowledge in the sphere.

After the Arab occupation and adoption of Islam by Azerbaijanis both the northern and southern Azerbaijan used the Arabic alphabet. The same alphabet was still used in the Northern Azerbaijan in all the spheres of the public life till the beginning of the XIX century, namely till the Russian occupation in 1813-1828. After the said occupation the Islamic cultural sphere used Arabic, the Russian - Cyrillic.

The first Congress of the Turkic speaking nations was held in Baku in 1926. The congress adopted a decision on the transition from the Arabic alphabet to Latin in all the Turkic speaking nations. (In fact this decision was aimed at isolating the Turkic speaking nations of the Soviet Union from the Islamic world.) Between 1926-1929 all the Turkic speaking nations adopted the Latin alphabet, except the Azerbaijanis living in the Southern Azerbaijan and the Uigurs in the region of Sitzyan of China. In 1939-1940 all the Turkic speaking nations of the Soviet Union, including Azerbaijanis, adopted the Cyrillic alphabet

‘as the alphabets formed on the basis of the Latin alphabet did not conform with the phonetic structure of the Turkic languages (In fact it was an attempt to include the Turkic nations into the sphere of the Russian culture.) After gaining its independence the Cyrillic alphabet was again substituted by the Latin alphabet with the decision of the Parliament of the Republic of Azerbaijan in 1992 as the previous Cyrillic-based alphabet ‘did not conform with the grammatical and phonetic structures (?) of the Azerbaijani language.’ But the last reform in the alphabet has committed so many mistakes that the Azerbaijani people will have to return to the issue of the alphabet again. *

Әбүлфәз РӘЧӘБОВ,
филологија елмләри
докт ору, профессор

DPh, Professor
Abulfaz RAJABOV

The Caspian Region: Crossing of the Cultures

Каспийский регион: перекресток культур

Тhe Caspian region is considered as the pith of Eurasian continent. It had played a great role in the world history and civilization. Geographically to the territory of the region are included the Caucasus, Southern Russian steppes, the Central Asia and Iranian upland. The Caspian region had been the peculiar crossing zone of the contacts and synthesis development where East and West were meeting for ages and continue up till now, the great steppe of the nomadic world and settled oasis of the farmers and artisans world religions – Buddhism, Christianity and Islam.

The Caspian region had been digested by a man from hoary antiquity. It is not accidentally the revealing of a primitive man's stands but in Azerbaijan had been made the fourth find in the world the bone remains of a Neanderthal man, lived 350 thousand years ago.

Along the centuries various tribes and peoples consequently had penetrated into and partially settled even Scythians, Sarmats, Celts, Massageths, Assyrians, Huns, Greeks, Romans, Indo-Aryans, Turks, Arabs, Mongols, Slaves, Normans and the representative of the modern European and Eastern peoples.

The numerous conquerors had been turned to the Caspian region and sometimes the region was a member of the world history. They were Assyrian and Babylonian, Ahamenid and Parphian, Sasanid Empires. Extensive power of Alexander the Great, connecting the East and West civilizations in a single syncretic antique culture, well reflected in the architectural monuments and art in Azerbaijan, Dagestan, Iran, Turkmenistan and Kazakhstan. It was too Arab Khaliphate, Saldjuk, Mongol, Safavid, Ottoman and Russian Empires.

The Caspian region had attracted the tribes and peoples, conquerors and the Great Powers of the earliest times for its rare products, as oil, silk, cotton and saffron, fishes of the strugene species and caviar, favorable conditions for the settled cultural agriculture and the cattle-breeding, rich hand trade centres – towns, including Derbend and Tabriz, Merv and Qazvin, Shamakha and Isfahan, Maragha and Nisa, Nishapur and Baku. Of no small importance was location of the region on the junction of the Asia and Europe which highly valued in

Каспийский регион является сердцевинной Евразийского континента. Он сыграл огромную роль в мировой истории цивилизации. Этот регион территориально-географически включает Кавказ, Южнорусские степи, Среднюю Азию и Иранское нагорье. Он был своеобразным перекрестком – зоной контактов и синтезного развития, где веками встречались и продолжают встречаться Восток и Запад; Великая степь кочевого мира и Оседлый Оазис земледельцев и ремесленников; мировые религии – буддизм, христианство и ислам.

Каспийский регион осваивался человеком еще в глубокую древности: не случайно на Кавказе и в Средней Азии обнаружены стоянки первобытных людей, а в Азербайджане сделана четвертая в мире находка костных останков неандертальца, жившего 350 тыс. лет назад.

На протяжении столетий в Каспийский регион последовательно проникали и частично оседали различные племена и народы, в том числе скифы и сарматы, кельты и массагеты, ассирийцы и гунны, греки и римляне, индоарийцы и тюрки, арабы и монголы, славяне и норманны, а также представители современных представителей европейских и восточных народов.

В Каспийский регион устремлялись многочисленные завоеватели и порой регион входил в состав империй, оказавших влияние на мировую историю. Это были Ассирийская и Вавилонская, Ахеменидская и Парфянская, Сасанидская империи; обширная держава Александра Македонского, соединившая цивилизации Востока и Запада в единую синкретичную античную культуру, хорошо представленную многочисленными памятниками архитектуры и искусства в Азербайджане и Дагестане, Иране, Туркменистане и Казахстане. Это были также Арабский халифат и Сельджукская держава, Монгольская империя Чингис-хана, затем великого Тамерлана, Сефевидская, Османская и Российская империи.

Племен и народов, завоевателей и великие державы прошлого влекли в Каспийский регион такие редкие товары, как нефть и шелк, хлопок и шафран, рыбы осетровых пород и черная икра; благоприятные условия для оседлого культурного земледелия и скотоводства; богатые ремеслен-

the earliest times, as well at the present, in the army strategic plans of the geopoliticians.

The region had engrossed the attention, to no considerable degree, thanking for the running across vast spaces of the international caravan routes, at the same time the most famous, acted for a long time, the Great Silk Road and the Road of the Spices and Fragrances, which actively been used from the 3-rd c.B.C. till XIII c.A.D. and surrounded the immense territories from China and Japan in the East, through India, Central Asia, Iran and Caucasus till Russia and Europe on the West, including the Pacific and Indian Oceans, the Caspian, the Black, the Azov, the Mediterranean seas.

The trade artery had served not for the changing of goods, but were the channels, by which had been realized the changing of the material and spiritual values and ideas, scientific knowledges revelation and the cultural experience too.

Today, the Caspian region also attracted the attention of the Great Powers of the present and big neighbour states – USA and Russia, Great Britain and Japan, France and China, Germany and Turkey, India and Arabic East are actively contact with the local independent States – Azerbaijanian Republic, Iran Islamic Republic, Kazakhstan, Turkmenistan, with South of Russia–Dagestan and Astrakhan district.

In these contacts, of no small role play the fact that the Caspian region is the main western gates to the gigantic Asiatic– Pacific region which envelops 2/3 part of the globe and will be influenced for the future in the 3-rd millenium.

The total territory of the Caspian region States – Azerbaijan, Iran, Kazakhstan, Turkmenistan, the South part of Russia–8 millions sq. km. Plus the Caspian sea – 400000 sq.km. The population is more the 100 million, excluding Russian Federation, which is on the whole border with the Caspian region (17 million sq. km. and 146 million population).

The peoples, had settled in the region, speak in the different languages of the Caucasus region, Ural–Altaic, Indo–European and Semitic – Khamitic language groups. From generation to generation they were forming thier own culture and artistik traditions, world outlook and customs, ceremonies and beliefs. Thanking to this peoples and their lands had excited contacts, interchange and interactive mutual influence enrichment between East and West, was developing folklore of the nomad peoples and written language culture of the settled population, which peacefully got along together in spiritual world of zoroastrians, shamanists, buddists, israelites, christians, musulmans.

ные и торговые центры - города, в том числе Дербенд и Табриз, Мерв и Казвин, Шамаха и Исфахан, Марага и Ниса, Нишапур и Баку. Немаловажное значение имело расположение региона на стыке Азии и Европы, что высоко ценилось геополитиками, как в прошлом, так и сейчас.

В немалой степени регион приковывал к себе внимание благодаря пролежавшим через его обширные пространства международным караванным маршрутам, в том числе самым знаменитым и долго действовали: это - Великий Шелковый Путь и Дорога Пряностей и Благовоний, которыми активно пользовались с III века до н.э. и которые охватывали необозримые территории от Китая и Японии на Востоке, через Индию, Среднюю Азию, Иран и Кавказ до Руси и Европы на Западе, включая Тихий и Индийский океаны, Каспийское, Черное, Азовское и Средиземное моря.

Торговые артерии служили не только для обмена товарами, но также являлись каналами, по которым осуществлялся обмен ценностями материальной и духовной культуры, в том числе идеями и научными знаниями, открытиями и культурным опытом.

И сегодня Каспийский регион притягивает к себе внимание великих держав современности и крупных соседних государств - США, России, Британии, Японии, Франции и Китая, Германии и Турции, Индии и Арабского Востока, которые активно контактируют с местными независимыми государствами - Азербайджанской Респуб-

ликой и Исламской Республикой Иран, республиками Казахстан, и Туркменистан с Югом России – Дагестаном и Астраханской областью.

Немаловажную роль в этих контактах играет и то, что Каспийский регион представляет собой главные западные ворота в гигантский Азиатско-Тихоокеанский регион, который охватывает 2/3 земного шара и которому пророчат великое будущее в третьем тысячелетии.

Общая территория государств Каспийского региона - Азербайджана, Ирана, Казахстана, Туркменистана и Юга России - 8 млн. кв. км, плюс Каспийское море - 400 тыс. кв. км. Население - более 100 млн. чел. И это - не считая Российской Федерации, которая в целом примыкает к Каспийскому региону (17 млн. кв. км. и 146 млн. чел.).

Живущие в регионе народы говорят на различных языках кавказской, урало-алтайской, индоевропейской, семито-хамитской языковых семей. Из поколения в поколение они формировали собственную культуру и художественные традиции, мировоззрение и обычаи, обряды и ве-

Beginning from the ancient times the cultural process and other kinds of contacts in the Caspian region had found the permanent character. It is shown on the variety of the material and spiritual culture of the States of Caucasus, Central Asia, Iran and South of Russia and at the same time Byzantine, Asia Minor and Europe.

The process had been intensified in the middle ages, but its widest development it had attained in the XVIII–XIX cc. and is continuing to accelerate till now.

The multi-channelled contacts between two worlds, i.e. interaction of the modes of life – settled and nomad – had played the marked role in the forming of the spiritual culture of the Caspian region's peoples. This circumstances prove that the region really was the zone of the contacts and synthesis development in which acted both settled and nomad peoples. The ornaments of the carpets and embroideries of the modern Azerbaijanians, Kazakhs, Turkmens, Kalmyks, peoples of Dagestan and Iran, cycle of the legends as 'Oghuznamah' and 'Manas', 'Shahname' of Firdowsi, the musical traditions of the Central Asian bakhshis and akyns, the Azerbaijanian and Iranian ashigs and ozans, the majestic and monumental architectural masterpieces—all these, as matter of fact, have general origins, which also can be revealed in the cult of the ancestors and the animals, magic and shaman rituals, in the identical pansion of idols and related

рования. Благодаря этим народам и их земле имели место контакты, взаимообмен, взаимовлияние и взаимообогащение между Востоком и Западом; развивались устная традиция кочевых народов и письменная культура оседлого населения; мирно уживались духовный мир зороастрийца, шаманиста, буддиста, иудея, христианина и мусульманина.

Начиная с древности, процесс культурных и иных контактов обрел в Каспийском регионе перманентный характер. Об этом можно судить по разнообразию памятников материальной и духовной культуры государств Кавказа и Средней Азии, Ирана и Юга России, а также Византии, Малой Азии и Европы.

В средние Века этот процесс интенсифицировался; наибольшего развития он достиг на рубеже XVIII–XIX веков но, продолжает набирать темпы и по сей день.

В формировании материальной и духовной культуры народов Каспийского региона заметную роль сыграли многоканальные контакты между двумя мирами, то есть взаимодействие двух образов жизни: оседлого и кочевого. Это обстоятельство подтверждает, что регион действительно являл собой зону контактов и синтезного развития, в которой оказались задействованы оседлые народы и кочевники.

Орнаменты ковров и вышивки современных азербайджанцев и казахов, туркмен и калмыков, народов Дагестана и Ирана; цикл сказаний "Огузнамэ" и "Манас", "Шахнамэ"

Рельефы в Персеполе. IV-V вв. до н.э.

Stone figure. Early Middle Ages Agdam region.
Boyalhimedly village.

with it mythology and cosmology.

The main centres of the nomad culture's development of the Caspian region were the ancient states of Azerbaijan, Iran and Turkmenistan. It was the dominant and expressed the idea of the state power of the prevalent religion. At first it was zoroastrism. Then it passed on Islam forever and related with it Moslem culture. Today it remains as prevalent in the Caspian region, not

loosing, simultaneously, the influence on more vast space where there are their adherents – from Spain on the West till China on the East, from Russia and Europe on the North till Africa on the South. That is why, in whole the Moslem culture determines the evolution and proves the justice of the thesis about the Caspian region as a zone of the Golden Bridge of the civilizations between East and West.*

Rauf HUSSEYNOV,
Toghrul EFENDIYEV,
Jahangir SELIMKHANOV

Фирдоуси; музыкальные традиции среднеазиатских бахши и акынов, азербайджанских и иранских ашугов и озанов; величественные и монументальные архитектурные шедевры - все они по сути своей, имеют общие источники, которые можно обнаружить также в культе предков и животных, магических и шаманских ритуалах, в идентичном пантеоне божеств и связанных с ним мифологии и космогонии.

Основным центром развития оседлой культуры Каспийского региона являлись древнейшие государства Азербайджана, Ирана и Туркменистана. Господствующая религия являлась доминантной и выражала идею сильной государственной власти. Сперва такой религией является зороастризм. В последствии доминирующая роль навсегда перешла к исламу и связанной с ним мусульманской культуре: и сегодня они остаются господствующими в Каспийском регионе, не утратив одновременно влияния на более обширные пространства, где имеются их адепты - от Испании на Западе до Китая на Востоке, от России и Европы на Севере до Африки на Юге. Поэтому в целом мусульманская культура донныне определяет развитие и доказывает справедливость тезиса о Каспийском регионе как зоне, являющейся Золотым мостом цивилизаций между Востоком и Западом.*

Рауф ГУСЕЙНОВ
Тогрул ЭФЕНДИЕВ
Джахангир СЕЛИМХАНОВ